CONTRIBUȚII PROZODICE LA DESCRIEREA ŞI DELIMITAREA VARIETĂȚILOR REGIONALE ALE ROMÂNEI LITERARE VORBITE[1]

ADRIAN TURCULEȚ[*]

1. Introducere

În timp ce geografia lingvistică (geolingvistica) a devenit de multă vreme principala metodă de cercetare a dialectologiei, geoprozodia, ca ramură specială a acesteia, este abia la începuturile sale.

Mai uşor de observat erau modificările dialectale ale *accentului* lexical, ca trăsătură esențială a cuvântului fonetic. În dialectologia română, accentul paroxiton (etimologic sau analogic) în unele cuvinte şi forme, ca: *blástăm*/*blăstem*/*blésțem*, *bólnav*, *dúşman*, *fírav*, *gíngaş*, *încónjur*, *înfăşur*, *léşin*, *(a)míros*, *măsur*, *mírşav*, *spúrcat*, *strécur*, *Ştéfan*, este considerat ca fiind specific graiurilor dacoromâne de nord şi vest (sau unora dintre aceste graiuri) în opoziție cu accentul oxiton caracteristic graiurilor sudice (muntenești). Se pare că se poate vorbi de o tendință a graiurilor nordice şi, în special, a graiurilor ardeleneşti, în care s-au notat şi accentuări ca: *céva*, *cíneva*, *cíndva*, *cúmva*, *grădină*, *(mă) mărit*, *úndeva*, de a deplasa accentul spre inițiala cuvântului, favorizată de o trăsătură intonativă – rostirea emfatică[2], frecventă în aceste graiuri; cf. şi sublinierea emfatică a unor cuvinte ca *ímportant*, *ínteresant*, *éxtraordinar*, semnalată la vorbitori din diferite zone dialectale[3]. Asemenea accentuări caracterizează nu numai unele graiuri, ci ele apar şi în vorbirea literară obişnuită, colocvială, a aceloraşi vorbitori.

O altă componentă prozodică (suprasegmentală), *intonația*, înțeleasă, aici, ca „melodie a vorbirii" (cf. Dascălu-Jinga 2001), adică mişcarea tonului

[1] This work was partially supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research and Innovation, CNCS – UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-2298.

[*] Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

[2] Unele cuvinte din prima serie au o încărcătură afectivă evidentă. Ulterior, rostirea emfatică s-a generalizat, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul adverbului *nu*, în diferite arii.

[3] Avansarea accentului este asemănătoare, în ultimele cazuri, cu accentul de insistență francez: *fórmidable*.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 365–378

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

fundamental (f0), care formează conturul melodic al unui enunț, a fost neglijată, din motive obiective[4], de dialectologi, deşi diferenţele intonaţionale la vorbitori aparţinând unor zone diferite sunt percepute de nespecialişti şi, în mod evident, de dialectologi, în calitatea lor de vorbitori ai unor varietăţi ale limbii materne. Percepţia acestor „accente" deosebite se exprimă prin formulări metaforice vagi, de tipul: intensitatea mai mare a accentului şi lungirea vocalelor accentuate, la maramureşeni, „lasă impresia de «rar şi apăsat»" (Tratat: 325); lungirea vocalelor accentuate „creează impresia de «cântat» şi, uneori, de «emfază» a graiurilor transilvănene" (Tratat: 358).

Dezvoltarea în a doua jumătate a secolului trecut a unor metode şi aparate performante de extragere a tonului/frecvenţei fundamentale (f0) şi, mai ales, crearea ulterioară a unor programe informatice accesibile de segmentare şi analiză acustică a vorbirii (de tipul *Speech Analyzer* sau *Praat*) au facilitat o dezvoltare impetuoasă a cercetărilor consacrate intonaţiei. Ele au fost întreprinse, la început, mai ales de către foneticieni şi se refereau la intonaţia limbilor standard.

S-a început la noi, ca şi în alte părţi, cu cercetarea acustică a intonaţiei limbii de cultură, a rostirii standard. În cadrul Centrului de Cercetări Fonetice şi Dialectale (apoi Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice), L. Dascălu-Jinga a întreprins din anii '70 ai secolului trecut cercetări acustice sistematice cu ajutorul sonagrafului, în vederea stabilirii modelelor intonaţionale ale rostirii româneşti standard. Rezultatele acestor cercetări au fost publicate în numeroase articole şi apoi expuse în câteva lucrări de sinteză (Dascălu-Jinga 1989, 1998, 2001, 2005). Adoptarea modelelor stabilite de L. Dascălu-Jinga ca norme standard în ultima variantă a gramaticii academice (Gramatica 2005) stabileşte un punct de referinţă necesar pentru cercetările asupra intonaţiei româneşti. A. Avram şi L. Dascălu-Jinga au realizat şi primele cercetări de intonaţie dialectală: în Muscel (Avram 1973), în Maramureş (Dascălu 1975), Bihor (Dascălu 1986a) şi Ţara Oltului (Dascălu 1986b). Unele monografii dialectale publicate mai recent (Turculeț 2002a, Botoşineanu 2007) au şi un capitol consacrat analizei auditive şi acustice a intonaţiei locale.

Un amplu proiect de cercetare geoprozodică, având ca obiectiv înregistrarea modelelor intonaţionale de bază (enunţiative şi interogative) ale varietăţilor diatopice ale limbilor romanice a fost iniţiat la începutul secolului nostru de M. Contini: *Atlas Multimédia Prosodique de l'Espace Roman* (AMPER)[5], la care a participat, pentru domeniul limbii române, o echipă de cercetători din Iaşi. Odată cu începerea anchetelor pentru AMPER-ROM[ÂNIA] şi după modelul AMPER, am iniţiat în anul 2007 şi un *Atlas multimedia prozodic român* (AMPROM; cf. Turculeț, Botoşineanu, Minuț 2006; Turculeț, Minuț 2007; Turculeț 2013). Acest atlas a fost conceput în trei părţi: prima parte este consacrată nivelului limbii literare vorbite, a doua parte,

[4] Principalele motive sunt aspectele complexe, non-discrete (graduale) şi extrem de variabile ale intonaţiei şi dificultatea (chiar imposibilitatea) analizei pur perceptive (auditive) a acesteia (cf. Contini 1992).

[5] Din literatura amplă de prezentare a AMPER, menţionăm Contini 1992, 2007, 2008, Contini *et al*. 2002, 2003; Turculeț *et al*. 2006, Turculeț 2007, Mairano 2011.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

graiurilor dacoromâne şi partea a treia, dialectelor aromân şi meglenoromân[6]. Au fost anchetate circa 60 de puncte (inclusiv punctele pentru AMPER-ROM) din întregul domeniu al limbii române. Până la sfârşitul anului 2014, când proiectul a fost suspendat din lipsa fondurilor necesare, au fost prelucrate datele pentru prima parte a atlasului şi, parțial, pentru celelalte două părți.

Consacrarea primei părți a AMPROM „limbii române literare vorbite" se bazează pe convingerea că normele variantei culte, numită în mod curent „limba română literară", se realizează în cea mai mare măsură în limba scrisă, iar în vorbire, în special în situații formale, în aşa-numita „limbă a distanței". Variațiile diatopice, diastratice şi diafazice ale limbii literare vorbite sunt evidente mai ales la nivelul segmental şi suprasegmental (prozodic) al pronunțării, astfel că se pot distinge, în limba literară vorbită, o pronunțare *standard*, care respectă în cel mai înalt grad normele prescriptive[7], şi o pronunțare *curentă*, *cotidiană*, *colocvială*[8], care permite o intruziune mai largă a elementelor de limbă vorbită, dar şi a unor caracteristici ale limbii comune populare (cu cele două varietăți: muntenească şi de tip nordic) sau chiar dialectale. Ultimele două tipuri de trăsături permit stabilirea unor arii pe care le vom numi *variante*/*varietăți regionale ale limbii literare*. Aceste arii dialectale, numite de E. Coşeriu „dialecte terțiare", sunt considerate în limbi ca italiana, franceza, spaniola, aspecte regionale ale limbii de cultură: *italiano regionale*, *français régional, español regional*.

Pentru a surprinde variația, în primul rând diatopică, a intonației la nivelul vorbirii literare curente, au fost anchetați pentru AMPROM, Partea I, (cel puțin câte) doi subiecți cu studii superioare, vorbind în mod curent limba literară, din 25 de centre culturale ale țării (vezi harta 1).

Ne-am propus să prezentăm aici unul dintre aspectele specifice ale intonației „ardeleneşti": conturul melodic al interogativelor totale neutre şi, în special, conturul terminal al acestora, stabilind repartiția teritorială a acestuia pe baza datelor AMPROM I.

2. Intonația interogativelor totale neutre

În rostirea ardelenilor, dar, după cum se va vedea, nu numai a lor, intonația interogativelor totale are un contur melodic specific, mai ales prin conturul terminal (CT) – partea finală a enunțului, formată din ultima silabă accentuată şi

[6] O anchetă la istroromâni, reuşită numai parțial din cauza condițiilor de lucru dificile, a făcut S. Maruşca.

[7] Rostirea standard nu este total lipsită de imixtiunea unor elemente nonstandard, care apar într-o proporție mai mult sau mai puțin redusă (Ciolac 1993, Turculeț 1993).

[8] Iorgu Iordan (1956) distinge două variante ale limbii literare vorbite: o variantă *academică* şi o variantă *familiară*. Eugeniu Coşeriu (1994: 112) vorbeşte, în planul lingvisticii generale, de limba exemplară *ideală*, care „este sau aspiră să fie" «sintopică», şi de limba exemplară *reală*, care poate prezenta diferențe regionale. Pentru o discuție mai detaliată asupra variantelor pronunțării literare, vezi Turculeț 2016, p. 131–141.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

urmată, în cazul unui cuvânt neoxiton, de una sau două silabe neaccentuate. *Conturul terminal descendent*, cu o coborâre a tonului pe ultima silabă accentuată, se opune celorlalte modele interogative, care au o urcare a f0 pe această silabă şi/sau pe silaba/silabele următoare, şi, din această cauză, este relativ uşor de perceput ca o trăsătură specifică acestor vorbitori. Avem în vedere intonația „neutră" a enunțurilor interogative totale, adică fără reliefarea expresă a vreunui constituent, numite de D.R. Ladd (1996/2012: 213–217) enunțuri cu focus larg (*broad focus*), spre deosebire de cele cu focus restrâns (*narrow focus*). Focalizarea unui constituent al sintagmei verbale duce la modificarea CT, care poate deveni, în cazul focalizării constituentului final, ascendent.

Figura 1 reproduce conturul melodic al interogativei totale *Pasărea vede nevasta?* în rostirea subiectului feminin (5) din Timişoara: sintagma verbală (SV) începe cu un ton jos pe silaba accentuată a verbului *véde* urmat de o ascensiune a tonului pe silabele următoare, care atinge vârful cel mai înalt pe silaba de dinaintea ultimei vocale accentuate, pe prima silabă a obiectului *nevásta*. Pe ultima silabă accentuată se produce coborârea specifică a f0 până la nivelul minim, care se menține şi în silaba finală. În interogativele totale negative, conturul intonațional este acelaşi, dar nivelul tonal cel mai jos se află pe adverbul *nu* şi urcarea tonului în SV începe chiar pe silaba accentuată a verbului.

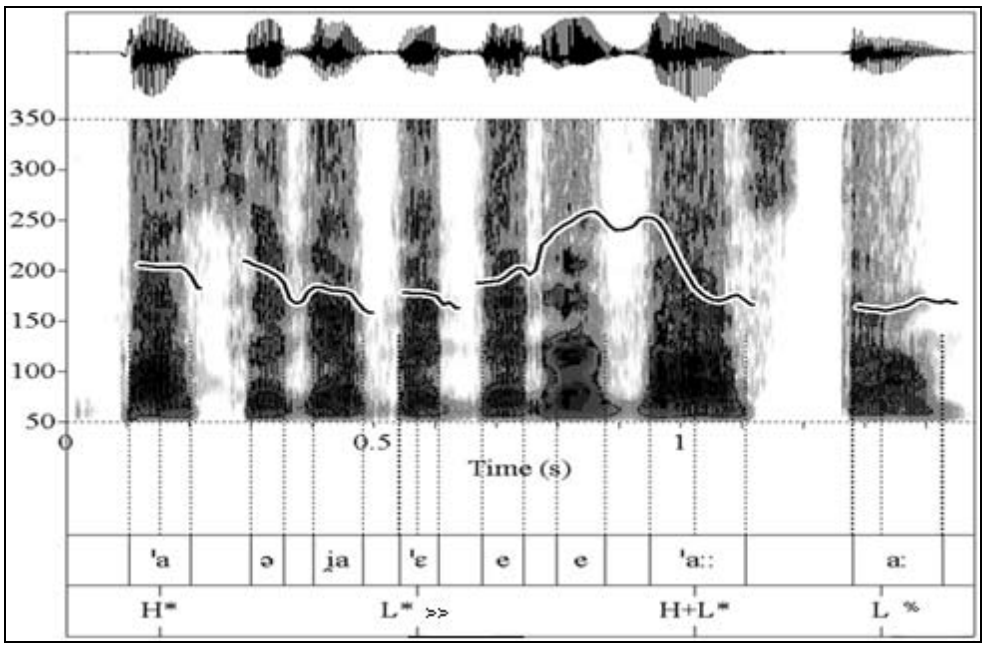

Figura 1. Timişoara (5). *Pasărea vede nevasta?* Sunt transcrise fonetic numai vocalele, iar accentele tonale sunt notate după sistemul ToBI.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

CT „ardelenesc" al interogativelor totale are o variantă reprezentată în figura 2: mişcarea f0 în cadrul SV este aceeaşi, cu excepția faptului că, pe atacul silabei accentuate finale, se produce un salt al f0, formând vârful tonal cel mai înalt al enunțului, după care urmează coborârea obişnuită a tonului pe silaba accentuată, continuată şi pe ultima silabă. În ambele variante ale CT *descendent înalt*[9], accentul tonal nuclear se află pe verb, iar emfaza interogativă se extinde pe întreaga SV. Între cele două CT: D (*descendent*) 1 şi D2 se poate distinge o uşoară nuanță semantică: prin faptul că vocala accentuată finală începe pe un ton mai înalt sporeşte, într-o oarecare măsură, emfaza constituentului final. În fig. 1, reliefarea obiectului (în cadrul emfazei interogative) se realizează prin lungirea vocalelor finale, mai ales a celei accentuate, pe care se produce şi o modulație mai pronunțată a tonului.

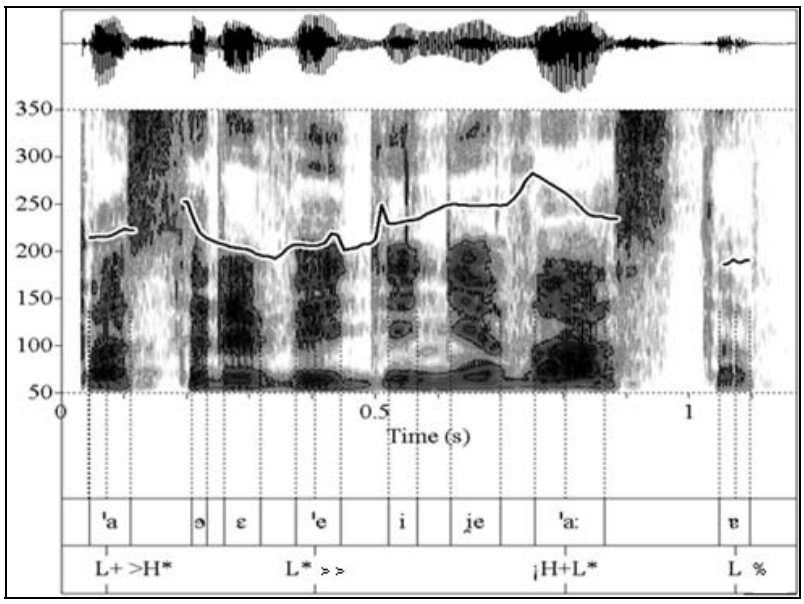

Figura 2. Chişinău (5). *Pasărea vede nevasta?*

3. Repartizarea teritorială a modelului interogativ ardelenesc şi unele considerații pe baza acesteia

Problema ariei/ariilor CT descendent al interogativelor totale a fost abordată de noi, pentru prima dată (Turculeț *et al.* 2008), pe baza analizei auditive şi articulatorii a unor date parțiale ale AMPROM: 9 enunțuri înregistrate de la subiecți cu studii superioare din 10 oraşe: Baia Mare, Braşov, Bucureşti, Chişinău,

[9] L-am numit astfel (Turculeț *et al*. 2008), pentru a-l deosebi de CT descendent al enunțiativelor; propunem notarea lor prin H+L* (interogativ) şi, respectiv, prin !H+L*(enunțiativ).

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Cluj-Napoca, Iaşi, Oradea, Sibiu, Timişoara. Răspândirea celor patru CT distinse este reprezentată, în lucrarea citată, pe harta de la p. 19.

În cercetarea de față am putut stabili o distribuție teritorială mai exactă a CT descendent, pe baza rețelei complete a AMPROM I cu 25 de puncte, în care au fost incluse şi cele 10 oraşe anchetate până în anul 2008. În fiecare localitate au fost înregistrați câte doi subiecți: o femeie şi un bărbat, având studii universitare nefilologice; la Bălți, Chişinău şi Iaşi au fost anchetați câte trei, iar la Cluj-Napoca cinci informatori. În total au fost folosiți 55 de subiecți, iar corpusul analizat cuprinde 14 850 de enunțuri interogative totale afirmative şi negative.

Pe harta 1 sunt marcate printr-un cerc localitățile în care a fost înregistrat modelul interogativ ardelenesc cu cele două tipuri de CT descendente descrise mai sus (D1 şi D2). Simbolurile aplicate în cerc indică frecvența utilizării CT descendent în procente. În localitățile nemarcate au fost înregistrate modelele intonaționale cu CT standard: ascendent (pe final oxiton) şi ascendent-descendent (pe final neoxiton), dar şi alte modele, mai ales pe final neoxiton, dintre care CT ascendent extins (cu ascensiunea tonului extinsă de la silaba accentuată pe silaba/silabele următoare) sau ascendant pe final (cu tonul jos pe silaba accentuată, dar urcând pe silaba/silabele următoare)[10].

Se observă pe hartă două mari arii: una centrală, formată din graiurile munteneşti (dar fără zona din sudul Transilvaniei atribuită, de obicei, acestor graiuri) şi cele moldoveneşti (din Moldova de la dreapta Prutului) şi o alta laterală, care înconjoară, ca un fel de cunună, aria centrală; ea este formată din zona masivă a graiurilor ardeleneşti în vest şi centru şi din zona estică a graiurilor din Basarabia; cele două zone sunt unite între ele printr-o fâşie mai îngustă din Bucovina de nord (pe teritoriul Ucrainei). Aria CT descendent cuprinde cea mai mare parte a arealului dacoromân (14 din cele 25 de puncte). Am păstrat, cu toate acestea, termenul CT „ardelenesc", pentru că acesta formează o arie compactă mai ales în graiurile din Transilvania propriu-zisă şi din zonele adiacente: Maramureşul, Crişana, Banatul. Zona cu frecvența cea mai mare a CT ardelenesc cuprinde Banatul românesc şi partea de vest a Transilvaniei propriu-zise, urmată de partea de est a Transilvaniei şi de graiurile de tip moldovenesc din Basarabia, apoi de Maramureş şi Crişana. Nu am consemnat pe hartă ocurența extrem de redusă a CT descendent la Craiova: 2 exemple la subiectul masculin şi la Bălți: 2 exemple la informatorul 5 şi un exemplu la informatorul 7[11].

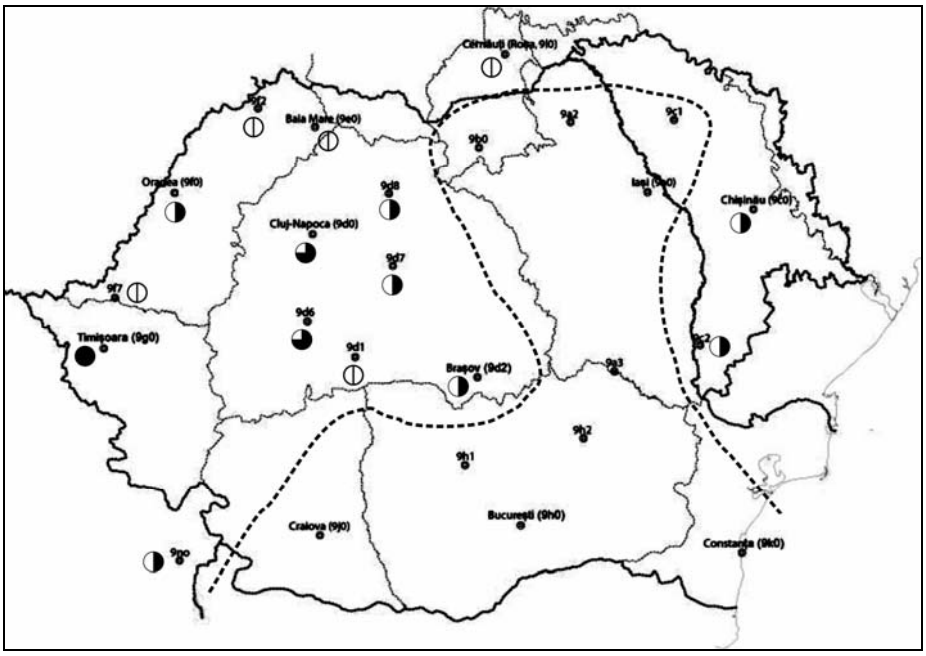
Este bine documentat faptul că cea mai veche şi cea mai importantă diferențiere în cadrul dialectului dacoromân, stabilită pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale şi morfologice, este aceea dintre graiurile de sud (numite şi subdialectul muntenesc) şi graiurile de nord şi de vest (numite şi subdialectul moldovenesc)[12].

[10] Pentru tipurile de CT atestate în AMPROM I, vezi Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013.

[11] Existența CT descendent în aceste două localități va putea fi confirmată de alte atestări din aceeaşi zonă în AMPROM, partea a II-a.

[12] Pentru numeroasele contribuții la problema repartiției teritoriale a graiurilor dacoromâneşti, trimitem la discuția din Turculeț 2002b: 75–87.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Harta 1. *Linia punctată delimitează (spre sud) aria în care a fost înregistrat CT ardelenesc.*

● 100 %; ◕ 57 – 64.44%; ◑ 35 – 48.8 %; ◍ 16.3 – 28%

Puncte nedenumite pe hartă: 9c1 – Bălți; 9c2 – Cahul; 9a2 – Botoşani; 9a3 – Focşani;

9b0 – Câmpulung Moldovenesc; 9k0 – Constanța; 9h2 – Buzău; 9h1 – Târgovişte;

9j0 – Craiova; 9d1 – Sibiu; 9d6 – Alba Iulia; 9d7 – Târgu Mureş; 9d8 – Bistrița;

9f2 – Satu Mare; 9f7 – Arad; 9n0 – Bod (Serbia).

Distribuția teritorială a unei trăsături suprasegmentale importante, prezentată pe harta 1, deschide o nouă perspectivă în problematica delimitării graiurilor dacoromâne actuale, unind în aceeaşi arie graiurile munteneşti şi moldoveneşti şi separându-le, totodată, de grupul graiurilor ardeleneşti[13]. Ea oferă, în primul rând, un argument în favoarea opiniilor care susțin existența unui grup aparte al graiurilor transilvănene[14]. Persistența remarcabilă a modelelor intonative dialectale în rostirea limbii de cultură, pusă în evidență de harta de mai sus[15], demonstrează *caracterul conservator* al intonației, datorat menținerii unor deprinderi primare ale

[13] Variația diatopică la nivelul limbii literare colocviale reflectă, în principiu, ariile graiurilor dacoromâne.

[14] Comparând intonația a două sate aflate de o parte şi de cealaltă a Carpaților Orientali, în nord-estul Transilvaniei şi în Bucovina, am ajuns la concluzia că între graiurile ardeleneşti şi cele moldoveneşti există o graniță prozodică (Turculeț 2012).

[15] Pentru alte limbi, cf. Romano 2001a, 2001b, Lai 2002.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

vorbitorilor nu numai fiziologice (de fonație, articulație), ci şi psihologice (privind organizarea ritmică şi informațională a enunțurilor)[16].

Din perspectivă sincronică, relevând o arie comună muntenească-moldovenească, dar care nu include unele graiuri moldoveneşti din Basarabia şi Bucovina de nord, harta probează caracterul relativ *independent* al geoprozodiei, al ariilor intonaționale, față de ariile trasate pe baza particularităților fonetice segmentale, lexicale, morfologice[17].

În privința vechimii *ariei intonaționale muntenești-moldovenești* se pot emite doar ipoteze care nu se pot proba, în lipsa datelor despre intonația unor vremuri de mult revolute. Având în vedere, pe de o parte, caracterul conservator al intonației şi, pe de altă parte, independența relativă a ariilor prozodice în raport cu ariile dialectale „clasice", nu pare total hazardată ipoteza existenței acestei arii dintr-o perioadă anterioară secolelor al XV-lea – al XVI-lea, când sunt atestate particularități fonetice, morfologice şi lexicale care arată separarea dintre graiurile muntenești şi moldovenești[18].

Cât priveşte aria discontinuă a CT descendent, o ipoteză plauzibilă pare a fi aceea că intonația ardelenească „s-a revărsat", peste partea de nord a Moldovei (numită mai târziu Bucovina), până în ținuturile dintre Prut şi Nistru[19].

În starea ei actuală, aria intonației ardeleneşti pare a fi supusă unui proces nu atât de restrângere, cât de disoluție treptată din interior. De altfel, CT descendent nu este şi nu a fost, probabil, niciodată singurul mod de intonare a întrebărilor totale, el fiind înlocuit cu CT ascendent în cazul focalizării constituentului final. Acest fapt facilitează influența modelelor intonative cu CT ascendent, promovate de relația cu vorbitori munteni şi moldoveni, de mass-media şi, nu în ultimul rând, de instrucția şcolară în care se cere elevilor, începând cu primele clase, să citească întrebările din lecturi cu ridicarea tonului la final[20], acolo unde se pune semnul întrebării.

Cu excepția Timişoarei, în nicio altă localitate conturul melodic ardelenesc nu este general, după datele noastre, în rostirea neutră a interogativelor totale. Există diferențe mari de frecvență între subiecți; de exemplu, la Cluj-Napoca: inf. 5 – 67.77%, 6 – 58.88%, 7 – 33,7%, 8 – 30.74%, 9 – 93.7%[21]. Frecvența relativ redusă în unele puncte se datorează faptului că, la unii subiecți, CT descendent a

[16] Posibilitatea vorbitorilor de a recunoaşte şi de a modifica *în mod conştient* modelele intonaționale pe care le folosesc este mult mai redusă decât în cazul altor particularități lingvistice.

[17] Aceeaşi constatare a fost făcută pentru catalană (Fernández Planas *et al*. 2015).

[18] Cu privire la delimitarea graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea şi vechimea diferențierii dintre „subdialectele" nordic şi sudic, vezi Gheție, Mareş 1974, Gheție 1994.

[19] Chiar dacă nu suntem de acord întru totul cu teoria lui A. Philippide privind formarea dialectului dacoromân, nu putem să nu remarcăm asemănarea ariei intonaționale discutate aici cu aria (ramura) *banato-transcarpatină* stabilită de savantul ieşean.

[20] Cf. Gramatica 1963: p. 477: „Intonația de tip interogativ se caracterizează prin ridicarea tonului la sfârşitul unei unități independente şi este specifică interogativelor totale".

[21] Variația modelului interogativ la subiecții din Cluj-Napoca a fost cercetată de noi în *Modelul interogativ ardelenesc şi avatarurile sale la intelectualii ardeleni*, comunicare ținută la al XVII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie (Cluj-Napoca, septembrie 2016).

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

fost înregistrat într-o proporție redusă (Târgu Mureș: inf. 6[22] – 0.37%, Bistrița: 6 – 2.22%, Cernăuți: 6 – 2.59%, Cahul: 6 – 15.5%, Oradea: 5 – 21.1%) sau nu a fost înregistrat deloc (inf. 5 din Arad, Brașov, Satu Mare, inf. 7 din Chișinău și inf. 6 din Bor). În mai multe cazuri, femeile se dovedesc a fi mai conservatoare decât bărbații, dar sunt și cazuri în care bărbații sunt mai conservatori. CT descendent este mai rezistent la interogativele totale negative, probabil datorită frecvenței mai reduse a acestora față de interogativele totale afirmative.

4. Confirmarea datelor geoprozodice prin analiza statistică

Pentru o evaluare mai obiectivă a percepțiilor auditive și vizuale (obținute prin examinarea traseelor f0), cercetătorii pot recurge la calculul matematic în vederea stabilirii raporturilor numerice dintre curbele intonative[23]. Într-o cercetare mai veche (Turculeț *et al.* 2008: 55–59), am recurs la stabilirea „distanței/apropierii prozodice" dintre București și celelalte 9 puncte anchetate, calculând cu ajutorul formulei lui Pearson coeficienții de intercorelație ai contururilor melodice medii ale celor 9 enunțuri rostite, pe de o parte, de către cei doi subiecți din București, pe de altă parte, de către informatorii din celelalte localități.

Intercorelațiile calculate în acest fel reflectă forma și direcția de mișcare a curbelor melodice, dând o evaluare matematică a asemănării/diferenței globale dintre două curbe; asemănarea maximă are indicele 1, pe care deosebirile îl reduc procentual; în cazul unor deosebiri mari, proporția este negativă (de exemplu, -0.6 este coeficientul de corelație al interogativelor negative din Timișoara în raport cu București), ceea ce arată că cele două contururi nu sunt, de fapt, comparabile.

Coeficienții de corelație ai contururilor enunțiative (afirmative și negative) nu prezintă diferențe mari nici între informatorii din aceeași localitate și nici între localități: indicele distanței prozodice medii dintre București și celelalte 9 localități este de 0.81. În schimb, în cazul interogativelor totale[24] (afirmative și negative), indicii arată diferențe mari între informatori – de exemplu, în cazul interogativei *Nevasta vede un căpitan?*, subiecții din Brașov au indicii 0.72 (5) și -0.36 (6) – și, mai ales, între localități: indicii de corelație medii între București și celelalte puncte sunt 0.22 la interogativele afirmative și -0.095 la interogativele negative. Cele mai mari „distanțe prozodice" față de București le prezintă localitățile Timișoara, Chișinău, Cluj-Napoca, Oradea și, mai ales la interogativele negative, Baia Mare și Brașov.

Dacă am reprezenta „distanțele prozodice" stabilite în acest fel pe o hartă, în cazul interogativelor, această hartă ar fi asemănătoare hărții 1, cu cele două arii: centrală și „ardelenească", aceasta din urmă fiind formată de localitățile Timișoara,

[22] Informatorii feminini au numere impare, iar cei masculini numere pare.

[23] Procedeu utilizat inițial în didactică, pentru însușirea intonației limbii engleze (Hermes 1999).

[24] Diversitatea mai mare a contururilor interogative față de cele asertive pare a fi comună multor limbi (cf. Cruttenden 1994: 161–165).

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Chişinău, Cluj-Napoca, Oradea, Braşov, Baia Mare; Sibiu (cu indicele mediu de 40.5) ar face tranziția între cele două arii, fiind totuşi mai apropiat de zona centrală.

Dacă ținem seama de toate cele patru modalități avute în vedere (enunțiative afirmative şi negative, interogative totale afirmative şi negative), distanțele prozodice medii față de Bucureşti ar fi, în ordine crescândă: Iaşi 0.70, Sibiu: 0.63, Craiova: 0.62, Braşov: 0.51, Baia Mare: 0.49, Oradea: 0.33, Chişinău: 0.31, Cluj-Napoca: 0.29 şi Timişoara: 0.18. Aria ardelenească (cu distanțele prozodice cele mai mari) s-ar reduce la Timişoara, Cluj-Napoca, Chişinău şi Oradea. Sibiul aparține net zonei centrale, iar Braşovul şi chiar Baia Mare (aceasta în ciuda distanței spațiale) se apropie de zona centrală.

În cadrul proiectului AMPER, după stabilirea modelelor intonaționale, se are în vedere, în a doua etapă, realizarea unei „tipologii intonative a varietăților romanice" cu ajutorul „dialectometriei prozodice", care să permită evaluarea automată a distanței intonative a acestora (Contini 2008: 16 ş.u.). În acest scop s-au elaborat în ultimii ani mai multe tehnici de analiză statistică a unor mari corpusuri de date prozodice. Unul dintre programele cele mai noi este ProDis, realizat la Laboratorul de Fonetică al Universității din Barcelona, care a fost aplicat la varietățile limbii catalane, comparate între ele şi cu alte varietăți romanice ale galicianei, sardei, italianei (Fernández Planas 2016, Fernández Planas *et al*. 2015).

În cadrul proiectului *Romanian and Spanish Contrastive Intonation Analysis. A Sociolinguistc Approach (SoRoEs)* s-a realizat (de către o echipă mixtă spaniolo-română) o abordare dialectometrică a datelor AMPROM I cu ajutorul ProDis, ale cărei rezultate au fost prezentate la workshop-ul *Approaches to sociolinguistics aspects of Romanian and Spanish intonation* (21–22 octombrie 2016), organizat de Departamentul de Cercetări Interdisciplinare Socio-Uman al Universității „Alexandru Ioan Cuza"; varietățile regionale ale limbii române literare au fost comparate, atât între ele (Roseano *et al*. 2016), cât şi cu unele varietăți spaniole, catalane, friulane, sarde şi italiene (Fernández Planas *et al*. 2016).

Rezultatele analizei dialectometrice a varietăților regionale ale limbii române literare sunt identice sau foarte asemănătoare cu cele prezentate de noi mai sus:

– enunțiativele prezintă o variație redusă şi nu permit trasarea unor arii clare;

– în cazul interogativelor totale afirmative se conturează două blocuri transpuse pe harta 2 în două zone mari: una centrală (muntenească-moldovenească) şi alta „periferică" (cea pe care am numit-o mai sus aria CT ardelenesc); Sibiul face parte din zona centrală, dar ca o diviziune aparte a acesteia pe dendogramă;

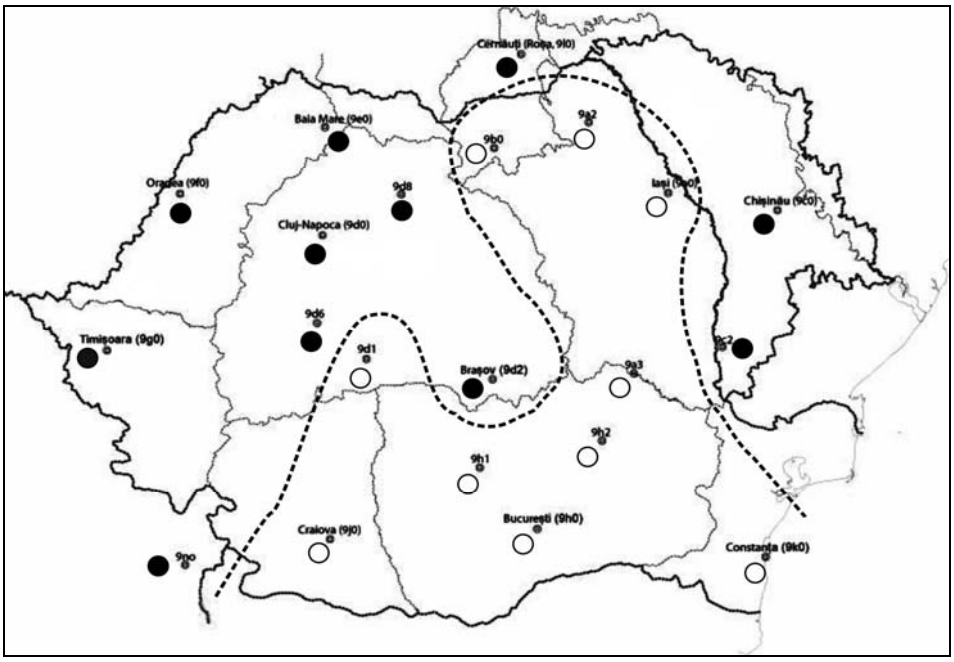
– interogativele negative prezintă aceeaşi distribuție din harta 2, dar Cernăuți, Baia Mare şi Bistrița formează un subgrup aparte în cadrul grupului ardelenesc-bucovinean-basarabean;

– harta care prezintă distribuția tuturor enunțurilor (asertive şi interogative) este identică cu harta 2, ceea ce reflectă ponderea deosebită a diferențelor mari de la interogative;

– cele două mari blocuri (pe hartă: arii) se subîmpart în subgrupuri care reflectă asemănarea mai mare dintre unele localități; de ex., în cadrul ariei

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

ardeleneşti a interogativelor (afirmative + negative): Bistrița – Baia Mare; Cernăuți – Chişinău – Cahul; Bor – Cluj – Timişoara; Oradea – Alba Iulia – Braşov.

Harta 2. *Linia punctată delimitează două mari arii intonaționale: una centrală (cu cercuri goale) şi una laterală (cu cercuri înnegrite). Pe hartă sunt trecute 21 de localități.*

Este evidentă marea asemănare dintre rezultatele obținute cu ajutorul analizei dialectometrice (ProDis) şi rezultatele la care am ajuns în cercetările noastre din 2008 şi actuale: cf. hărțile 1 (realizată cu mijloacele geolingvisticii clasice) şi 2 (rezultat al analizei dialectometrice). Singura deosebire între cele două hărți este includerea în zona centrală de pe harta 2 a Sibiului, care, şi după calculele noastre, ocupă o poziție intermediară între cele două mari arii.

5. Concluzii

Neglijată mult timp, din motive obiective, geoprozodia poate aduce contribuții importante la descrierea variației diatopice, atât la nivelul dialectelor şi al graiurilor, cât şi al variantelor regionale ale limbii standard. În special cercetarea intonației poate deschide perspective noi asupra caracterizării şi delimitării variantelor dialectale. Datorită caracterului conservator al intonației şi independenței relative a ariilor intonaționale, acestea trebuie să fie luate în considerație pentru descrierea şi delimitarea varietăților diatopice.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Cercetarea noastră cu privire la răspândirea teritorială a unei particularități importante a intonației ardelenești (CT descendent al interogativelor totale neutre) relevă existența a două mari arii intonaționale în rostirea literară colocvială: o arie centrală muntenească-moldovenească și o altă arie, formată din zona largă corespunzătoare graiurilor ardelenești, care se extinde peste Bucovina de nord până în Basarabia. Aceste arii, stabilite cu metodele geolingvisticii clasice, sunt confirmate de analiza statistică și dialectometrică a datelor.

BIBLIOGRAFIE

Avram 1973 = Andrei Avram, *Particularități ale intonației interogative în graiul din Muscel*, în „Fonetică și dialectologie", VIII, p. 43–64.

Botoșineanu 2007 = Luminița Botoșineanu, *Graiul de pe valea superioară a Someșului Mare*, Iași, Editura Alfa.

Ciolac 1993 = Marina Ciolac, *Cu privire la exprimarea orală a unor intelectuali în context formal*, în „Fonetică și dialectologie", XII, p. 73–79.

Contini 1992 = Michel Contini, *Vers une géoprosodie*, în *Nazioarteko Dialektologia Biltzarra. Agiriak* (Bilbao, 1991), Bilbao, Publ. Real Academia de la Lengua Vasca, p. 83–109.

Contini 2007 = Michel Contini, *Le projet AMPER: passé, present et avenir*, în Lurdes de Castro Moutinho, Rosa Lidia Coimbra (ed.), *Actas das I Jornadas Científicas AMPER-POR*, Universidade de Aveiro, p. 9–19.

Contini 2008 = Michel Contini, *Vers une typologie intonative des variétés romanes*, în Adrian Turculeț (ed.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", p.13–18.

Contini *et al*. 2002 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roullet, Lurdes De Castro Moutinho, Rosa Lídia Coimbra, Urbana Pereira Bendiha și Suzana Secca Ruivo, *Un projet d'atlas multimédia prosodique de l'espace roman*, în *Proceedings of the International Conference Speech Prosody 2002*, Aix-en-Provence, p. 227–230.

Contini *et al*. 2003 = Michel Contini, Jean-Pierre Lai, Antonio Romano, Stefania Roullet, *Vers un atlas prosodique parlant des variétés romanes*, în J.-C. Bouvier *et al.* (eds.), *Mélanges offerts à X. Ravier*, Toulouse, CNRS – Université de Toulouse – Le Mirail, p. 73–84.

Coșeriu 1994 = Eugen Coșeriu, *Lingvistică din perspectivă spațială și antropologică. Trei studii*, cu o prefață de Silviu Berejan și un punct de vedere editorial de Stelian Dumistrăcel, Chișinău, Editura Știința.

Cruttenden 1986 = Alan Cruttenden, *Intonation*, Cambridge, Cambridge University Press.

Dascălu 1975 = Laurența Dascălu, *Observații asupra intonației graiului din Maramureș*, în „Fonetică și dialectologie", IX, p. 77–91.

Dascălu 1986a = Laurența Dascălu, *Asupra intonației graiului din Bihor*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 3, p. 221–239.

Dascălu 1986b = Laurența Dascălu, *O intonație sud-carpatică în Țara Oltului*, în „Studii și cercetări lingvistice", XXXVII, 1, p. 24–49.

Dascălu-Jinga 1989 = Laurența Dascălu-Jinga, *Rumänisch: Intonationsforschung und Prosodie. Intonation et prosodie*, în *Lexikon der Romanistischen Linguistik (RLR)*, Band/Volume III, Tübingen, Max Niemeyer, p. 7–13.

Dascălu-Jinga 1998 = Laurența Dascălu-Jinga, *Intonation in Romanian*, în Daniel Hirst și Albert Di Cristo (eds.), *Intonation Systems: A Survey of Twenty Languages*, Cambridge, Cambridge University Press, p. 239–260.

Dascălu-Jinga 2001 = Laurența Dascălu-Jinga, *Melodia vorbirii în limba română*, București, Editura Univers Enciclopedic.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Dascălu-Jinga 2005 = Laurenția Dascălu-Jinga, *Organizarea prozodică a enunțului*, în Gramatica 2005: 902–946.

Fernández Planas 2016 = Ana Maria Fernández Planas, *Aspectos de ProDis. Una nueva herramienta para el análisis dialectométrico prosódico*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Fernández Planas *et al*. 2015 = Ana Ma. Fernández Planas, Paolo Roseano, Wendy Elvira Garcia, Ramon Cerdà Massó, Lourdes Romera Barrios, Josefina Carrera Sabaté, Dorota T. Szmidt Syerikow, Sabela Labraña Barrero, Eugenio Martínez Celdrán, *Cap a un nou mapa dialectal del català? Consideracions a partir de dades prosòdiques tractades dialectomètricament* [*Towards a New Catalan Dialectal Map? Considerations from Dialectometrically Obtained Prosodic Data*], în „Estudios de fonética experimental", XXIV, p. 258–286.

Fernández Planas *et al*. 2016 = Ana Ma. Fernández Planas, Adrian Turculeț, Paolo Roseano, Anca Bibiri, Wendy Elvira García, Ramon Cerdà Massó, *Distancias prosódicas entre diferentes puntos de la Romania europea actual*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Gheție 1994 = Ion Gheție, *Introducere în dialectologia istorică românească*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheție 2000 = Ion Gheție, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea – al XVI-lea (până la 1521)*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Gheție, Mareş 1974 = Ion Gheție şi Alexandru Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, Editura Academiei.

Gramatica 1963 = *Gramatica limbii române*, publicată sub auspiciile Academiei, vol.II, ediția a II-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Editura Academiei.

Gramatica 2005 = Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti, *Gramatica limbii române*, vol. II. *Enunțul*, Bucureşti, Editura Academiei Române.

Hermes 1998 = D.J. Hermes, *Measuring the Perceptual Similarity of Pitch Contours*, în „Journal of Speech, Language, and Hearing Research", 41, p. 73–82.

Iordan 1956 = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Ministerului Învățământului.

Ladd 1996 = D. Robert Ladd, *Intonational Phonology*, Cambridge University Press.

Lai 2002 = Jean Pierre Lai, *L'intonation dans le parler de Nuoro (Sardaigne)*, Thèse de doctorat en sciences du langage, Centre de Dialectologie, Université Stendhal-Grenoble 3, 2 vol.

Mairano 2011= Paolo Mairano (coord.), *Intonations romanes*, în „Géolinguistique" – Hors série n° 4.

Romano 2001a = Antonio Romano, *Variabilità degli schemi intonativi dialettali e persistenza di tratti prosodici nell'italiano regionale: considerazioni sulle varietà salentine*, în A. Zamboni *et al*. (eds.), *La dialettologia oggi fra tradizione e nuove tecnologie*, Pisa, ETS, p. 73–91.

Romano 2001b = Antonio Romano, *Analyse des structures prosodiques des dialectes et de l'italien régional parlés dans le Salento: approche linguistique et instrumentale*, Lille, Presses Univ. du Septentrion.

Roseano *et al.* 2016 = Roseano Paolo, Adrian Turculeț, Ana Ma. Fernández Planas, Anca-Diana Bibiri, Wendy Elvira Garcia, Ramon Cerdà Massó, *Prosodic distances among Romanian varieties*, conferință susținută la Workshop-ul „Approaches to Sociolinguistics Aspects of Romanian and Spanish Intonation", Iași, 21 octombrie 2016.

Tratat 1984 = Institutul de Cercetări Etnologice şi Dialectologice, *Tratat de dialectologie românească*, Valeriu Rusu (coord.), Craiova, Editura Scrisul Românesc.

Turculeț 1993 = Adrian Turculeț, *Variantele regionale ale românei standard*, în „Fonetică şi dialectologie", XII, p. 179–198.

Turculeț 1999 = Adrian Turculeț, *Introducere în fonetica generală şi românească*, Casa Editorială Demiurg.

Turculeț 2002a = Adrian Turculeț, *Graiul din zona Câmpulungului Moldovenesc. Fonetica*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza".

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)

Turculeț 2002b = Adrian Turculeț, *Dialectologie română*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
Turculeț 2007 = Adrian Turculeț, *Un nou atlas lingvistic romanic: AMPER*, în „Studii şi cercetări lingvistice”, LVIII, p. 203–213.
Turculeț 2012 = Adrian Turculeț, *Există o limită prozodică a graiurilor ardeleneşti?*, în *Lucrările celui de-al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie* (Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010), Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Scriptor, p. 410–439.
Turculeț 2013 = Adrian Turculeț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPRom)*, în „Fonetică şi dialectologie”, XXXII, p. 157–172.
Turculeț *et al.* 2008 = Adrian Turculeț, Luminița Botoşineanu, Ana-Maria Minuț, Ioan-Constantin Mladin, *Aspects de la variation diatopique de l'intonation au niveau de la langue roumain standard*, în Adrian Turculeț (org.), *La variation diatopique de l'intonation dans le domaine roumain et roman*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
Turculeț, Bibiri, Mironescu 2013 = Adrian Turculeț, Anca-Diana Bibiri, Andreea Mironescu, *Modele intonaționale ale interogativelor totale în AMPRom. Poziția emfazei interogative,* în *Dialectologie, geolingvistică, fonetică*, în *Lucrările celui de-al Cincilea Simpozion International de Lingvistică* (Bucureşti, 27–28 septembrie 2013), editori: acad. Marius Sala, Maria Stanciu Istrate, Nicoleta Petuhov, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic Gold, p. 71–85.
Turculeț, Botoşineanu, Minuț 2006 = A. Turculeț, L. Botoşineanu, A.-M. Minuț, *Atlasul multimedia prozodic român (AMPRom) – un nou proiect de integrare în dialectologia romanică*, în *Comunicare interculturală şi integrare europeană*, volum îngrijit de Elena Dănilă, Ofelia Ichim, Florin-Teodor Olariu, Iaşi, Editura Alfa, p. 283–290.
Turculeț, Minuț 2007 = Adrian Turculeț, Ana-Maria Minuț, *De la AMPER la AMPRom*, în Luminița Hoarță Cărăuşu (coord.), *Rezultate şi perspective actuale ale lingvisticii româneşti şi străine*, în *Lucrările Sesiunii de comunicări din cadrul „Zilelor Universității «Al.I. Cuza»*, Iaşi, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 349–361.

PROSODIC CONTRIBUTIONS TO THE DESCRIPTION AND DELIMITATION OF REGIONAL VARIETIES OF THE SPOKEN LITERARY ROMANIAN

ABSTRACT

Our contribution, based on data of AMPROM I, searches the spatial distribution of terminal descendant contour of neutral yes-no interrogatives in spoken Romanian current standard. It reveals the existence of two major intonation areas: a central area Wallachian-Moldavian and another area of Transylvanian dialects that extends across northern Bucovina up in Bessarabia. These areas are confirmed by statistical and dialectometrical analysis. Prosodic areas show relative independence to dialectal areas of classical geolinguistics and open new perspectives in describing and delimitation of dialectal areas.

Keywords: *intonation*, *geoprosody*, *regional varieties of Romanian*, *AMPROM*, *dialectometry*.

BDD-A30159 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:36:26 UTC)